

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.14, No. 28
Autumn 2025 & Winter 2026

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Discourse analysis of rhizomatic thinking in Deleuze's philosophy with the approach of Laclau and Moffa

Habibullah Eftekhari Ranani¹

Narges Keshtiaray²

Rasoul Bergesian³

Abstract

The purpose of this research is to analyze the rhizomatic thinking in the thought of the French philosopher Gilles Deleuze. For this purpose, the qualitative research method of discourse analysis of Laclau and Moffe has been used. To achieve this purpose, purposeful sampling method was used and Laclau and Moffe's five stages of discourse analysis were used to analyze the data. Philosophy of education was used to provide assurance to the research. The research findings show that rhizome thinking is in contrast to tree thinking. Following this confrontation, the rhizome is formed with characteristics such as hybridism, deterritorialization, non-referential fragmentation, nomadism, becoming, etc.

---

¹ PhD student, Department of Educational Science, Esfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Esfahan, Iran habibollah.eftekhari@iau.ir

² Kashtiaray, N Associate Professor of Curriculum Studies, Isfahan Branch, Islamic Azad University, Esfahan, Iran, corresponding author keshtiarayn@gmail.com

³ Rasoul, B. Assistant Professor, Department of Theology, Farhangian University, Tehran, Iran rslberjisian@cfu.ac.ir

Received: 06/08/2025

Reviewed: 08/11/2025

Accepted: 02/12/2025

Keywords: Tree , Rhizome , Gilles Deleuze , Laclau and Mofe's Discourse Analysis

Statement of the problem

Poststructuralism, as a broad intellectual movement, encompasses a wide range of ideas, from linguistics and literary criticism to philosophy, psychology, and social and political theories. Meanwhile, Gilles Deleuze (1925-1995) has rethought fundamental concepts such as identity, meaning, subjectivity and power with new concepts such as rhizome. The rhizome, as an epistemological and ontological metaphor, challenges linear, hierarchical, and centralist structures and instead proposes nonlinear, multicentric, and dynamic thinking . However, despite the increasing attention to the critical and conceptual capacities of the rhizome, the relationship of the concept to contemporary analytical theories, especially Laclau and Mofe's discourse analysis, has not been fully examined.

Laclau and Mofe's discourse analysis, with its emphasis on the instability of meaning, the fluidity of identity, and the conflict over central slabs, provides a suitable platform for rereading and clarifying the concept of rhizome. This research seeks to answer the question of how the concept of rhizome can be explained in the framework of Laclau and Mofe's discourse analysis and through this ratio, its conceptual and practical dimensions in various fields, especially in the educational and philosophical fields, can be clarified.

method

This study uses the discourse analysis approach of Laclau and Mofe to examine the concept of "rhizome" in Gilles Deleuze's thought. Discourse analysis in this framework is not only a descriptive method, but also a theoretical tool for understanding how discourses are formed and confronted. In this view, meaning is unfixed and constantly being rearticulated . The focus of this method is on the discovery of linguistic and semantic mechanisms through which slabs within a discourse achieve meaning .

In Laclau and Mofe's theory, discourses are a set of slabs and elements that are organized around a central slab through a process of articulation. Concepts such as central slabs, floating slabs, occlusions and times are analytical tools for understanding the dynamics of discourses .These concepts are used in this study to analyze how the concept of rhizome is formed and temporarily stabilized in contrast to tree knowledge.

The concept of rhizome in Deleuze's thought is a multicentric, non-linear and networked cognition that is in fundamental contrast to the hierarchical and root structure of tree cognition. By analyzing the central and floating slabs associated with these two types of knowledge, it is possible to show how the rhizome, as an alternative discourse, challenges established knowledge structures. Laclau and Mofe's framework provides a good platform for exploring this discourse

confrontation by allowing us to analyze how meaning is temporarily blocked and hegemonic space is opened.

Research findings

This research, using the discourse analysis method of Laclau and Moffe, sought to clarify the concept of "rhizome" in Gilles Deleuze's thought with a discourse perspective. For this purpose, the duality of tree and rhizome thought as two conflicting discourses was the basis of analysis. Using Laclau and Moffa's five analytical components, it was shown how rhizomic thought, by breaking away from established structures, allows for a different understanding of fundamental concepts in Deleuze's thought.

The present study adopts a discourse-based approach to the fundamental rereading of the concept of rhizome in Deleuze's intellectual system and tries to clarify its internal structure and conceptual logic by using the theoretical framework of Laclau and Moffe. The innovation of this research is that instead of focusing on educational applications or external critical reactions, it analyzes the rhizome in relation to its rival discourse, the tree thought, and highlights the semantic and functional differences between these two cognitive formations through the five components of discourse analysis. Such an approach allows for a deeper understanding of how meaning is produced, discourse fluidity and rethinking of fundamental concepts in the context of Deleuze's philosophy, and thus makes a distinct contribution to the theoretical literature on rhizomes.

Main sources

- Deleuze, G., & Guattari, F. *What is philosophy?* : Columbia University Press, 1994
- Deleuze, G., & Guattari, F. *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*: Bloomsbury Publishing, 1987
- Sajadi, M & Imanzadeh A. (2009). Examination and Explanation of Rhizomatic Space and Its Implications in the Curriculum, *Journal of Curriculum Studies*, Volume 3, No. 12, Pages 70-48
- Sajadi, M& Bagheri Nejad, Z. (2011). Rhizomatic Approach to Knowledge and Its Challenges for Islamic Education, *Bi-Quarterly of Islamic Education*, No. 6(13), 144-124
- Semetsky, I. & Lovat T. (2011), Bringing Deleuze's Philosophy into Discourse on Values Education and Quality Teaching: An Australian model. *Policy Futures in Education*, 9(4), 485-493.
- Semetsky, I. (2008). *Nomadic Education: Variations on a Theme by Deleuze and Guattari*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Soltani, Ali A Power, *Discourse and Language and Power Current Works in the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Ney Publishing House, Fifth Edition, 2014
- Soltani, Ali Asghar (2004). Discourse Analysis as Theory and Method, *Journal of Political Science*, Vol. 28, pp. 180-153

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.14, No. 28
Autumn 2025 & Winter 2026

پژوهش‌های هستی‌شناختی

دو فصلنامه علمی

نوع مقاله: پژوهشی

سال چهاردهم، شماره ۲۸

پاییز و زمستان ۱۴۰۴

صفحات ۳۲۹-۳۵۵

تحلیل گفتمانی تفکر ریزوماتیک در فلسفه دلوز با رویکرد لاکلائو و موفه

حبیب‌اله افتخاری رنانی^۱

نرگس کشتی آرای^۲

رسول برجیسیان^۳

چکیده

هدف این پژوهش، تحلیل تفکر "ریزوماتیک" در اندیشه فیلسوف فرانسوی "ژیل دلوز" است. به این منظور از روش پژوهش کیفی تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه استفاده شده است. حوزه پژوهش به منابعی محدود گشته که در آن، فلسفه ریزوماتیک دلوز مورد توجه بوده است. برای رسیدن به این منظور از روش نمونه گیری هدفمند بهره گرفته شده است و از مراحل پنج‌گانه تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه برای روش تجزیه و تحلیل اطلاعات بهره برداری شده است. ابزار جمع آوری اطلاعات شامل منابع دست اولی است که به طور مستقیم مفهوم ریزوم را تبیین کرده‌اند. برای ارزیابی و اعتبار پژوهش از

^۱ دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

habibollah.eftekhari@iaau.ir

^۲ دانشیار مطالعات برنامه درسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)

keshtiarayn@gmail.com

rs1berjisian@cfu.ac.ir

^۳ دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران استادیار گروه آموزش الهیات

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱

دیدگاه کارشناسان حوزه فلسفه تعلیم و تربیت برای اطمینان بخشی به تحقیق استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان دهنده این است که، اندیشه ریزوم، در تقابل با اندیشه درختی قرار دارد. در پی این تقابل، ریزوم با ویژگی‌هایی چون، پیوند گرایی، قلمرو زدایی، گسست نادالالت‌گر، کوچ‌گرایی، شدن و.. صورت بندی می‌شود.

کلید واژه‌ها: درخت، ریزوم، ژیل دلوز، تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه.

مقدمه

پساساختارگرایی^۱ به‌عنوان یک جریان فکری گسترده، دامنه وسیعی از اندیشه‌ها را در بر می‌گیرد که از زبان‌شناسی و نقد ادبی گرفته تا فلسفه، روان‌کاوی و نظریه‌های اجتماعی و سیاسی را شامل می‌شود. در این میان، ژیل دلوز^۲ (۱۹۹۵-۱۹۲۵) با مفاهیم نوینی چون «ریزوم»^۳، به بازاندیشی در مفاهیم بنیادینی چون هویت، معنا، سوژگی و قدرت پرداخته است. ریزوم، به‌عنوان استعاره‌ای معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی، ساختارهای خطی، سلسله‌مراتبی و مرکز‌گرا را به چالش می‌کشد و به جای آن تفکری غیرخطی، چندمرکزی و پویا را پیشنهاد می‌دهد (گاف، ۲۰۰۶، ۴). با این حال، با وجود توجه روزافزون به ظرفیت‌های انتقادی و مفهومی «ریزوم»، همچنان نسبت این مفهوم با نظریه‌های تحلیلی معاصر، به ویژه تحلیل گفتمان^۵ لاکلاو و موفه^۶، به‌طور کامل مورد بررسی قرار نگرفته است.

تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه، با تأکید بر ناستواری معنا، سیالیت هویت و منازعه بر سر دال‌های مرکزی^۷، بستری مناسب برای بازخوانی و ایضاح مفهوم ریزوم فراهم می‌آورد. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که چگونه می‌توان مفهوم ریزوم را در چارچوب تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه تبیین کرد و از طریق این نسبت‌سنجی، ابعاد مفهومی و کاربردی آن در زمینه‌های مختلف، به‌ویژه در حوزه‌های تربیتی و فلسفی، روشن‌تر گردد. پیشینه پژوهش‌های مرتبط با مفهوم ریزوم در زمینه‌های مختلف، نشان‌دهنده کاربردهای متنوع و مفهومی آن است. به‌عنوان مثال، پژوهش آرائی و همکاران (۱۳۹۶) به کاربرد دلالت‌های اندیشه ریزوماتیک ژیل دلوز در بهبود خلاقیت نظام آموزشی ایران پرداخته و تأکید دارد بر لزوم تحول در شیوه‌های تدریس و روش‌های آموزشی سنتی به شیوه‌های فعال و متکثر. همچنین، پژوهش‌های سجادی (۱۳۹۷) و سجادی و باقری‌نژاد (۱۳۹۰) به

بررسی چالش‌های موجود در کاربرد ریزوم در نظام تربیتی ایران پرداخته‌اند و تضادهای احتمالی این مفهوم با رویکردهای تربیتی و دینی را تحلیل کرده‌اند. از سوی دیگر، پژوهش کروئز^۸ (۲۰۱۸) به استلزامات تربیتی ریزوماتیک در یادگیری تلفیقی اشاره کرده و نشان داده که در فضای وب، دانش‌آموزان به‌طور خودکار دانش تولید می‌کنند. پژوهش‌های والین^۹ (۲۰۱۰) و سمتسکی^{۱۰} (۲۰۰۳) نیز به‌طور خاص به کاربردهای مفهومی ریزوم در تربیت دلوزی و برنامه‌ریزی درسی پرداخته‌اند، به ویژه اینکه چگونه مفاهیم دلوزی می‌توانند زمینه‌ساز تغییرات اساسی در شیوه‌های تدریس و یادگیری باشند.

بررسی آثار و دیدگاه‌های پیشین نیز نشان می‌دهد که اندیشه ریزوماتیک از زوایای گوناگون مورد توجه قرار گرفته است؛ برخی بر ظرفیت آن در خلق فضای سیال و خلاق تأکید کرده‌اند و برخی دیگر به چالش‌ها و ناپیوستگی‌های آن نسبت به سنت‌های فکری یا معرفتی اشاره داشته‌اند. بعضی هم تمرکز خود را بر کاربست عملی این اندیشه در حوزه‌هایی چون نظام آموزشی، خلاقیت و برنامه‌ریزی درسی گذاشته‌اند و بر پویایی، چندگانگی و سیالیت مفاهیم تأکید داشته‌اند.

همه پژوهش‌های فوق از زاویه‌ای به موضوع ریزوم و اندیشه‌های دلوز پرداخته‌اند، لیکن نوآوری پژوهش در پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش که واکاوی مفهوم ریزوم است، استفاده از روش تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه با هدف ایضاح مفهوم ریزوم در اندیشه دلوز می‌باشد. از این روش تحلیل، بیشتر و بیشتر در تحلیل گفتمان‌های سیاسی و فرهنگی بهره گرفته می‌شد. در حالی که در این پژوهش با غور در فلسفه دلوز، دوگانه اندیشه درختی^{۱۱} و اندیشه ریزومی^{۱۲} را به عنوان گفتمان‌های متنازع‌مورد واکاوی قرار می‌دهد و از خلال روش‌های پنج‌گانه این تحلیل، به روشن شدن مفهوم ریزوم در نزد دلوز رهنمون می‌شود.

روش پژوهش: تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه، به بررسی مفهوم «ریزوم» در اندیشه ژیل دلوز می‌پردازد. تحلیل گفتمان در این چارچوب نه صرفاً یک روش توصیفی، بلکه ابزاری نظری برای فهم نحوه شکل‌گیری و تقابل گفتمان‌هاست. در

این دیدگاه، معنا امری تثبیت‌ناشده و دائماً در حال مفصل‌بندی^{۱۳} مجدد است (بشیر، ۲۰۰۶، ص ۱۴). تمرکز این روش بر کشف سازوکارهای زبانی و معنایی است که از طریق آن‌ها دال‌ها^{۱۴} درون یک گفتمان به دلالت دست می‌یابند (حسنی فر و امیری پریان، ۲۰۱۴، ص ۵۳).

در نظریه لاکلائو و موفه، گفتمان‌ها مجموعه‌ای از دال‌ها و عناصرند که از طریق فرایند مفصل‌بندی حول یک دال مرکزی سازمان می‌یابند. مفاهیمی چون دال مرکزی، دال‌های شناور،^{۱۵} انسداد،^{۱۶} و وقته‌ها^{۱۷} ابزارهایی تحلیلی برای فهم پویایی گفتمان‌ها هستند. (حجازی و بهرامی، ۲۰۱۹، ص ۸-۷). این مفاهیم در این پژوهش به کار گرفته شده‌اند تا نحوه‌ی شکل‌گیری و تثبیت موقت مفهوم ریزوم در تقابل با معرفت درختی تحلیل شود. مفهوم ریزوم در اندیشه دلوز معرفتی چندمرکزی، غیرخطی و شبکه‌ای است که در تضاد بنیادین با ساختار سلسله‌مراتبی و ریشه‌ای معرفت درختی قرار دارد. با تحلیل دال‌های مرکزی و شناور مرتبط با این دو نوع معرفت، می‌توان نشان داد چگونه ریزوم به‌مثابه گفتمانی بدیل، به چالش با ساختارهای تثبیت شده معرفتی می‌پردازد. چارچوب لاکلائو و موفه با امکان تحلیل چگونگی انسداد موقت معنا و باز شدن فضای هژمونیک، بستر مناسبی برای واکاوی این تقابل گفتمانی فراهم می‌سازد.

گام نخست در تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه

اولین قدم برای تحلیل در چارچوب این نظریه، شناسایی حداقل دو گفتمان متخاصم است که با هم رابطه‌ای غیریت‌سازانه برقرار کرده‌اند. در حقیقت، برای بررسی ساختار نظام معنایی یک گفتمان باید آن را در مقابل ساختار نظام معنایی گفتمان رقیبش قرار داد. این مرحله مبتنی بر بررسی اسناد، متون و مدارک است و هدف آن استخراج و تبیین دال‌ها و مفاهیم کلیدی هر گفتمان می‌باشد. هر گفتمان تلاش می‌کند با سازمان‌دهی و مفصل‌بندی دال‌هایی که از سوی گفتمان‌های رقیب مغفول مانده‌اند، مرزبندی معنایی خاص خود را شکل دهد و به این ترتیب، هم کمبودهای گفتمان مسلط را آشکار کند و هم ظرفیت‌های خود را برجسته نماید (مقدمی، ۲۰۱۱، ص ۱۰۷).

تفکر درختی: ساختار و مؤلفه‌ها

یکی از گفتمان‌های مورد مطالعه، تفکر درختی است که دلوز آن را صورت‌بندی غالب معرفت در سنت فلسفی غرب تلقی می‌کند. این گفتمان، معرفت را به مثابه ساختاری درخت‌وار می‌نگرد که ریشه در متافیزیک داشته و شاخه‌های آن معرفت‌شناسی، جهان‌بینی، سیاست، زیبایی‌شناسی و اخلاق را در بر می‌گیرد (سجادی و باقری‌نژاد، ۲۰۱۱، ص ۱۲۹). ساختار سلسله‌مراتبی و عمودی این گفتمان، متناسب با اصول مطلق‌گرایی و وحدت‌گرایی مدرن است. دلوز و گتاری^{۱۸} در هزار فلات،^{۱۹} به کتاب‌هایی اشاره می‌کنند که مبتنی بر منطق درختی هستند؛ آثاری کلاسیک، ارگانیک و بازتاب‌دهنده نوعی تفکر ایستا که نظم موجود را بازتولید می‌کند. درخت نه تنها استعاره معرفت، بلکه نماد غالب نظام معرفتی غرب از علوم طبیعی تا فلسفه و الهیات است (دلوز و گتاری، ۱۹۸۷، ص ۵-۱۹). این ساختار ذهنی درونی‌شده، شناخت و طبقه‌بندی‌های علمی و حتی بدن انسان غربی را تحت تأثیر قرار داده است. منطق درختی که ریشه در متافیزیک و بازنمایی افلاطونی دارد، به سنت دیالکتیکی هگلی نیز مرتبط است؛ این منطق بر پایه استعلایی و ریشه‌دار استوار است (رامین‌نیا، ۲۰۱۵). ویژگی‌های این گفتمان، از جمله خطی بودن، تثبیت معنا و تمایل به نظم، آن را در تضاد بنیادین با گفتمان ریزومی قرار می‌دهد. از نظر دلوز، تفکر درختی، تفکر «بودن»^{۲۰} است، در حالی که ریزوم، بر «شدن»^{۲۱} و دگرگونی بی‌وقفه تأکید دارد (دلوز، ۱۹۸۷، ص ۵۹).

تفکر ریزوماتیک: ساختار و کارکرد

دلوز با ارائه رویکرد ریزوماتیک، نگرشی افقی و عرضی به معرفت مطرح می‌سازد که ارتباطات متعدد و غیرخطی میان پدیده‌ها و بدن‌ها را نمایان می‌سازد. ریزوم به مثابه فلسفه‌ای انقلابی برای بازاندیشی در ساختارهای سلسله‌مراتبی و تاریخی معرفت مطرح است. تفکر ریزوماتیک فاقد ساختارهای تثبیت‌شده و ژرف‌ساختارهای سنتی است و در تضاد با منطق درختی است که مبتنی بر بازتولید و ردیابی است (باقری‌نژاد، ۲۰۰۹). دلوز تقدم همسانی بر ناهمسانی را در نظام‌های بازنمایی^{۲۲} نقد می‌کند. فضای ریزوماتیک با پذیرش سیالیت، انعطاف‌پذیری، نقشه‌کشی و جهت‌گیری‌های نو، تولید معانی و دانش نوین

را به جای بازتولید مفاهیم از پیش موجود ارجح می‌داند (پاتون ، ترجمه رافع ، ۲۰۰۴). در این رویکرد، مرکزیت‌زدایی، پرهیز از جزم‌اندیشی و توجه به چندگانگی‌ها و ناهمگنی‌ها اهمیت دارد. زیرا اندیشه سیال، بی‌مرکز و متکثر است و مهم فرایند تفکر است نه محتوای آن. بنابراین، حرکت خطی و هدفمند جای خود را به فرایندهای پویا، غیرخطی و چندجهتی می‌دهد (سجادی و ایمان‌زاده، ۲۰۰۹). ریزوم، با رهاندن جهان از ساختارهای سلسله‌مراتبی و درخت‌وار، امکان شکل‌گیری اتصالات نامتناهی و چندگانه در سطوح مختلف را فراهم می‌آورد. برخلاف ساختار درختی که روابط را به یک علت نهایی تقلیل می‌دهد، ریزوم روابط همزمان و چندوجهی را در یک سطح قرار می‌دهد و بدن‌ها و اجزا را از طریق این اتصالات به هم می‌پیوندد. این تفکر مبتنی بر اخلاق تفاوت و چندگانگی است و زندگی را به سوی تنوع و گوناگونی سوق می‌دهد (مالینز ۲۰۰۴، ۲۳). ریزوم همچون نقشه‌ای مستقل است که هر واحد آن دارای نقاط ورود و خروج مختص به خود می‌باشد و با نقشه‌های مرسوم متفاوت است.

با عنایت به ویژگی‌های تفکر درختی و ریزومی جدول ۱، به استخراج دال‌های مرکزی و شناور این دو نوع تفکر می‌پردازد:

تفکر ریزومی	تفکر درختی	دال مرکزی
تفکر ریشه گرفته از منبع‌های مختلف	تفکر ریشه گرفته از یک جا	دال‌های شناور
قطب‌های متعدد	تفکر درختی تفکر دو قطبی	
نظم متغیر	نظم ثابت	
کثرت‌گرایی و مخالف وحدت	اندیشه مبتنی بر وحدت	
رشد سطحی	رشد به سمت بالا	
دال‌های متکثر	دال واحد	
تولید ریشه‌های متفاوت	تولید ریشه شبیه خود	
همواره در حال تغییر	ثبات داشتن	
کتاب به عنوان جزئی از جهان	کتاب تصویری از جهان	
فاقد مرزبندی	تفکر سلسله‌مراتبی	
نفی هویت واحد	حذف تفاوت‌ها	
عدم تقدم این‌همانی	این‌همانی	

تفکر ریزومی	تفکر درختی	دال مرکزی
شدن عدم ارجحیت اندیشه ها پیوندهای ناهمگون نفی رابطه یگانه بین سوژه و ابژه منطق نقشه	بودن منطق دو ارزشی غرب پیوندهای همگون رابطه یگانه بین سوژه و ابژه منطقه ردیابی	

گام دوم: بررسی نظریه اجتماع گفتمانی

در این حوزه باید بفهمیم گفتمانها به واقعیتها چگونه معنا می دهند و جهان اجتماعی در نتیجه همین فرایند چگونه شکل، برساخته شده، شکل گرفته و تغییر پیدا می کنند. برای بررسی نظریه اجتماعی گفتمان لاکلائو و موفه به صورت روشی باید چند گام اساسی برداشت.

اول: شناسایی فضای تخصص^{۲۴} و فرایند غیریت^{۲۵} سازی میان گفتمانها
گفتمانها همواره هویت خود را از طریق تعیین دشمن یا «دیگری» شکل می دهند و نظام معنایی خود را بر اساس این تمایز تنظیم می کنند. بر اساس این نظریه، امکان وجود گفتمانی که به صورت مطلق و بدون رقیب بر جامعه ای تسلط داشته باشد وجود ندارد. همچنین، تحلیل روند تحول یک گفتمان یا ساختار معنایی آن تنها زمانی ممکن است که آن گفتمان در مقابل یک دشمن یا گفتمان رقیب قرار گیرد. در واقع، برای بررسی ساختار نظام معنایی یک گفتمان، باید آن را در برابر نظام معنایی گفتمان رقیب قرار داده و نقاط تعارض و تفاوت های معنایی را استخراج کرد (سلطانی، ۲۰۰۴، ص ۱۶۱). با تحلیل و تطبیق جداول شماره ۱ و ۲، دو گفتمان متخصص شناسایی شدند:

۱: تفکر درختی

۲: تفکر ریزومی

دوم: تعیین زمان و مکان گفتمان‌ها

همزمان با شناسایی گفتمان‌های متخاصم، باید مقطع زمانی و موقعیت مکانی گفتمان‌های مورد نظر را نیز تعیین کرد. گفتمان‌ها در زمان و مکان وجود دارند و برای بررسی آنها حتماً محدوده زمانی و موقعیت جغرافیایی آن را مد نظر قرار داد (سلطانی، ۲۰۱۴، ص ۱۴). بر این اساس تفکر درختی که به زعم دلوز مبتنی بر اندیشه مدرنیسم است، در واقع منتسب به عصر مدرنیته می‌باشد. این در حالی است که باید بر اساس دیدگاه دلوز از مدرنیته و ساختارگرایی عبور کرد و به پسامدرنیسم و پسا ساختارگرایی رسید.

گام سوم: بررسی منازعات معنایی^{۲۶} و دستیابی به تحولات اجتماعی

برای بررسی تغییر و تحول در گفتمانها، ابتدا باید به شناسایی گفتمان‌های متخاصم پرداخت و سپس دال‌های مفصلبندی شده در این گفتمان‌های متخاصم را در دوره‌های تاریخی متفاوت شناسایی و با هم مقایسه کرد؛ به این ترتیب می‌توان به بررسی تاریخی تحولات سیاسی-اجتماعی پرداخت. در واقع، هدف از تحلیل گفتمانی، روایت صرف رویدادهای تاریخی نیست، بلکه باید این رویدادهای تاریخی و تحولات اجتماعی را در سایه تحولات معنایی بررسی کرد (منوچهری، ۲۰۱۱، ص ۱۳۲). زیرا تحولات رخ داده در یک اجتماع، محصول منازعات معنایی میان گفتمان‌ها برای بقا و برجسته کردن خود و طرد و به حاشیه رانی رقیب است.

در مرحله دوم روش پژوهش لاکلائو و موفه دو گفتمان متنازع شناسایی شدند. در این مرحله با شناخت ویژگی‌ها و عناصر تفکر درختی و در مطابقت با ویژگی‌های تفکر ریزومی، به اصول ریزوماتیک رهنمون خواهیم شد.

۱- سلسله مراتب تفکر^{۲۷}

در سلسله مراتب اجزا دارای رتبه‌های مختلف می‌باشند و برای رسیدن به مراتب بالاتر باید مراتب پایین‌تر را ابتدا طی کرد. تفکر درختی دارای نظام سلسله مراتبی و عمودی است و ریزوم این ساختار عمودی را به هم می‌ریزد. فلسفه فولدینگ را برای اولین بار دلوز مطرح کرد. از نظر او زیر بنا و روبنا وجود ندارد. فولدینگ^{۲۸} به دنبال برداشتن زیر بنا و روبناست

و می‌خواهد سلسله مراتب و عمودگرایی را بردارد. بر خلاف سیستم‌های متمرکز با ارتباط سلسله مراتبی، ریزوم سیستمی غیر متمرکز و غیر سلسله مراتبی و فاقد حافظه سازمان دهنده یا دستگاه خودکار مرکزی است (دلوز و گتاری، ۱۹۸۷).

۲- خطی و غیر خطی بودن تفکر^{۲۹}

تفکر درختی مبتنی است بر تفکر خطی، تفکری که از یک نقطه شروع و در نقطه دیگری به پایان می‌رسد و هرگونه اختلال در مسیر باعث قطع ارتباط بین اجزاء و در نهایت اختلال در فعالیت های درخت می‌شود.

در یک فضای ریزوماتیک، هر نقطه می‌تواند با دیگر نقاط در ارتباط باشد. این اتصالات باعث ایجاد خطوط گریز می‌شود. هیچ نقطه یا موقعیتی در یک ریزوم وجود ندارد، این خطوط ارتباطی که تحت الزام و محدودیت خاصی قرار ندارد، باعث ایجاد ارتباط بین افکار متفاوت، ایده‌ها و داده‌های مختلف است (هانان و سلرز^{۳۰}، ۲۰۰۶) در فضای هموار همانند ریزوم می‌توان آن را از هم گسسته و در نقطه‌ای مفروض متفرق ساخت اما ریزوم دیگر بار کار خود را از یکی از خطوط قدیمی خود، یا از خطوط جدید آغاز خواهد کرد.

۳- همگن^{۳۱} و غیر همگن^{۳۲} بودن تفکر

برای دلوز فضای هموار، فضای ناهمگن چندگانگی کیفی است. پیوند و ارتباط ریزوم با هر چیز دیگر باعث ورود چیزهای غیرمتجانس در فضای هموار می‌شود. این عدم تجانس سبب ناهمگنی در فضای هموار شده است. در ریزوم ناهمگنی دیده می‌شود. دلوز برای توصیفی بهتر از ناهمگنی ریزوم، رابطه میان گل ارکیده و زنبور عسل را مثال می‌زند: این دو در مقام عناصری نامتجانس و ناهمگن ریزوم را می‌سازند؛ یک زنبور عسل شدن گل ارکیده و گل ارکیده شدن زنبور عسل را موجب می‌گردد. این نوع شدن، درعین پیوند، ناهمگونی را نیز شامل می‌شود. آن دو از یکدیگر تقلید نمی‌کنند، بلکه هر کدام به واسطه دیگری به مرتبه دیگری از فعلیت پتانسیل‌ها و بالقوگی‌هایش نائل می‌شود. در واقع دلوز کار فلسفه را با «واو» می‌شناسد و در کار خودش عملی می‌کند. به عقیده او فلسفه با «اضافه کردن،

ربط دادن، وصل شدن و درکل با نیروهای ایجابی، کنشی، متفاوت و تاثیر پذیر ایجاد می‌کند و نه با نیروهای سلبی، منفی و واکنشی (تاری و دیگران، ۲۰۱۹، ص ۹۴).

۴- فضای هموار و ناهموار تفکر

فضای هموار واژه‌ای است که دلوز برای تبیین فضای چندگانگی کیفی به کار می‌برد. در حالی که فضای ناهموار، لایه‌ای و کمی است. فضای هموار ریزومی است که در آن تغییرات همیشگی است. در هر کدام از این فضاها نوع حرکت متفاوت است. فضای هموار برشدن تأکید دارد؛ در حالی که در فضای ناهموار، رسیدن از نقطه ای به نقطه دیگر مدنظر است. در فضای هموار، فرایند و خط سیر در اولویت قرار می‌گیرد (باینه ۲۰۰۴، ۳۳، ص ۳۰۴). از نظر دلوز، تفکر درختی همان تفکر بودن است، یعنی تفکری خطی و تثبیت شده. در مقابل، تفکر ریزومی به‌عنوان تفکری چندتایی، غیرخطی، پویا و در ارتباط با شاخه‌ها و خطوط دیگر مطرح می‌شود که می‌توان آن را با زیست ایللیاتی و نوعی حرکت کولی‌وار مقایسه کرد (دلوز، ۱۹۸۷، ص ۵). در حالی که فضای ناهموار و شیب‌دار، افراد را در چارچوب سلسله مراتب و ساختارهای رسمی محدود و اسیر می‌کند. فضای ایللیاتی خطوط فرار و گریزی را در زمینه‌های اجتماعی نمایان می‌سازد. این فضای ایللیاتی همواره در فرایند «دیگر شدن» قرار دارد و برای آن «شدن» اهمیت بیشتری دارد تا «بودن» (سمتسکی، ۲۰۰۶).

در مجموع جدول ذیل ویژگی‌های تفکر در دو اندیشه درختی و ریزوماتیک را نمایان می‌کند.

ویژگی تفکر	ریزوماتیک	درختی
سلسله مراتب تفکر	وجود سلسله مراتب تفکر	نفی سلسله مراتب تفکر
خطی و غیر خطی بودن تفکر	تفکر خطی	تفکر غیر خطی
همگن و غیر همگن بودن	تفکر همگن (متجانس)	تفکر غیر همگن (نامتجانس)
هموار و ناهموار	تفکر ناهموار (لایه‌ای)	تفکر هموار

گام چهارم: بررسی و شناخت معنا و متن در تحلیل گفتمان

بررسی یک گفتمان باید مبتنی بر داده های متنی و تحلیل مناسب و دقیق آنها باشد که این کار از طریق به نوشته ها، مطبوعات و .. صورت می گیرد. در واقع هدف تحلیل نهایی متن، توصیف ساخت های زبانی است به منظور نشان دادن چگونگی تحت تأثیر قرار گرفتن از ایدئولوژی ساخت های کلان اجتماعی هستند. بنابر این تحلیل نباید به طور تصنعی از تحلیل کردارهای گفتمانی و نهادی جدا شود (سلطانی، ۲۰۰۴، ص ۱۶۶).

در این مرحله به موازات توصیف ویژگی های اختصاصی تفکرریزوم در تقابل با تفکر درخت، به شناخت مفهوم دقیق تری از ریزوم نائل خواهیم شد. این مفهوم در قالب ترسیم مدلی خواهد بود که همواره تنازع گفتمان ریزومی با گفتمان درختی را به تصویر خواهد کشید.

ویژگی های ریزوم

۱- نقشه نگاری^{۳۴} و ترسیم^{۳۵}

دلوز معتقد است، منطق درختی، منطق ترسیم کردن و تولید مجدد است. عمل ترسیم مبتنی بر روابط منطقی و قواعد سلسله مراتبی از قبل تعیین شده است که متکی به نمونه های از پیش ساخته شده است. دلوز عمل ترسیم را با عکس برداری اشعه ایکس مشابه می کنند، یعنی در شرایطی ایزوله، از پیش آماده و با مکانیسمهای کنترلی؛ موضوع انتخاب و جدا می شود. در مقابل، ریزوم به طور کلی متفاوت است؛ یک نقشه است نه یک ترسیم. ریزوم شبیه نقشه کشی است، در حالی که تفکر درختی شبیه عکس برداری است. در اندیشه دلوز ریزوم مفهومی از یک نقشه است. نقشه گشوده (باز) است و همه ابعاد آن قابلیت اتصال با دیگر اجزای نقشه های دیگر را داراست. یک نقشه قابلیت ضمیمه شدن به چیزی دیگر، قابلیت ابطال و برگشت پذیری را داراست و نسبت به تغییرهای مداوم و پیوسته، حساسیت لازم را داراست (هرزوغ^{۳۶}، ۲۰۰۰).

ویژگی های ترسیم درختی	ویژگی های نقشه کشی ریزومی
ردیابی مثل تصویری از اصل	فاقد الگوی قبلی
منطق سلسله مراتبی	فاقد سلسله مراتب
منطق بودن	اصل تغییرنطق شدن
اصل ثبات	اصل تغییر
شبیه عکس برداری	آماده تغییر و اصلاح
مبتنی بر ساختارهای موروثی	انعطاف پذیر

۲- پیوند^{۳۷} و اتصال

هر نقطه از ریزوم می‌تواند به نقطه دیگر متصل شود. برخلاف درخت که نقطه‌ای را ثابت در نظر گرفته و نظمی برقرار می‌کند (دلوز و گوتاری، ۱۹۸۷، ص ۲۵). فلسفه دلوز بر اتصال اشکال جداشده تأکید می‌کند. این پیوند اتصال میان روابط است نه پیوندی میان این همانی و هویت‌های متفاوت.

ریزوم گره‌ها و نقاط ارتباطی است، بدون آنکه هیچ کدام از آن نقاط از موقعیت مرکزی یا اصلی برخوردار باشد (ایمانزاده، ۲۰۰۸، ص ۱۵۰).

مدل درختی تحمیل بودن است و دارای سلسله مراتب در اتصالات، در حالی که مدل ریزومی پیوستگی و نفی سلسله مراتب است.

چگونگی اتصال و پیوند در ریزوم	چگونگی اتصال و پیوند در درخت
بدون ابتدا و انتها	ابتدا و انتها در درخت
اتصالات در حال تغییر	پیوندهای ثابت
پیوندهای غیر همگون	پیوندهای همگون
فاقد سلسله مراتب	دارای سلسله مراتب

۳- چندگانگی^{۳۸} و کثرت (بسگانگی)

کثرت‌ها ریزوماتیک‌اند؛ برخلاف درخت که رابطه‌های عمودی را تجسم می‌بخشد ریزوم حاکی از رابطه‌های افقی و انشعاب‌یابنده است. یک مونتاژ، ابعاد این بسگانگی‌ها را بسط و توسعه می‌دهد. ریزوم یا چندگانگی هرگز اجازه نمی‌دهد اصلی وحدت آفرین، بر فراز سرش بایستد.

دلوز مثال رشته‌های عصبی (نرون) را به عنوان نمونه‌ای از چندگانگی (بسگانگی) بیان می‌کند؛ که در مغز بدون این که جایگاه مشخصی داشته باشند با هم ارتباط دارند؛ و به بسگانگی‌های دیگر (مثلاً رشته‌های عروسک) در دستان هنرمند متصل می‌شوند (جبری، ۲۰۱۰، ۳۹).

دلوز در توضیح چندگانگی، به دو نوع چندگانگی کمی و کیفی می‌پردازد. چندگانگی کمی و مولار^{۴۰} و چندگانگی کیفی و مولکولی^{۴۱} در حالی که بسگانگی مولار کلیت‌پذیر، وحدت‌پذیر، و قابل سازمان‌دهی‌اند، چندگانگی‌های فشرده و مولکولی وحدت‌پذیر و کلیت‌پذیر نیستند و نه بدون تعبیر ماهوی قابل انشعاب و تقسیم هستند. در واقع تقابل بین ریزوم و درخت، تقابل بین کثرت و وحدت است (دلوز، ۱۹۸۷، ص ۹).

وحدت‌گرایی درختی	بسگانگی ریزومی
ارجاع به وحدت پیشینی	ارجاع به چندگانگی
تابع یگانگی	تابع بسگانگی (کثرت‌گرایی)
اصالت بودن	اصالت شدن
منطق مولاری	منطق مولکولی
وحدت کمی	کثرت کیفی
قابل سازماندهی	نامتعین

۴- مفهوم دلالت‌گری^{۴۲}

دلوز خاصیت دلالت‌گری را منطبق بر تفکر درختی می‌کند و به ریزوم خصلت فرا دلالت‌گری می‌دهد. دلوز دلالت‌گری و وجه پایگانی را از ویژگی‌های بارز سنت فلسفی غرب می‌داند که با نظام سلسله‌مراتبی (پایگانی)، مفاهیم را از بالا به پایین طبقه‌بندی کرده

است. مدل ریزوم به سلسله مراتب و پایگانی شدن تن نمی‌دهد. زیرا ریزوم واجد پیوندهای افقی هستند و در این کارکرد، دلالتی ثابت و همیشگی را نمی‌توان برای آن متصور شد. در ریزوم نوعی گسیختگی وجود دارد و در عین حال، خطوط آن مانند خط پرواز است، یک ریزوم به سرعت یک خط تغییر یافته را به دیگری وصل می‌کند و به کار می‌برد این خطوط همواره به یکدیگر بسته شده‌اند از این رو دلالت‌گری در ریزوم پذیرفتنی نیست (دلوز، ۱۹۸۷، ص ۹).

دلوز مثال مورچگان را برای ایضاح این مفهوم به کار می‌برد. جایی که اگر در بین جمعیت مورچگان گسستی اتفاق بیفتد، از طریق پیوندهای جدید، اجتماع جدیدی شکل می‌گیرد (ایمان زاده، ۲۰۰۸، ص ۵۵).

دلالت‌گری درختی	نادلالت‌گری ریزومی
تحمیل ساختار	ساختارهای هم سطح
مخالف گسیختگی	اصالت گسیختگی
ارتباطات سلسله مراتبی	ارتباطات شبکه‌ای
منطق دوگانه	منطق متکثر
متعلق به فلسفه بودن	متعلق به فلسفه شدن

۵- یکجا نشینی^{۴۳} یا کوچ نشینی^{۴۴}

در تفکر ریزوماتیک اندیشه بی‌قرار و بی‌سامان است و همچون کولی‌ها (عشایر) برای یافتن راههای جدید بدون نقشه قبلی در حرکت است (دلوز، ۱۹۹۴، ص ۲۴۸). از منظر اندیشه دلوز، به جای وحدت درونی جهان‌های همگرا، ما با کثرتی از جهان‌های واگرا و تفاوت‌ها روبرو هستیم.

همچنین فضای ایلیاتی همان فضای مسطح با قلمرو باز است که پتانسیل رهایی بخشی را به کسانی که در این فضا قرار دارند، می‌دهد. اما در مقابل آن، فضای ناهموار و شیب دار افراد را در سلسله مراتب و ساختار رسمی اسیر می‌سازند (سمتسکی، ۲۰۰۸، ص ۲۴۶).

ایلیاتی خطوط سیر ریزومی هستند که سکون و ثبات ندارند. ریزوماتیک یک شکل از تفکر کوچ‌گرایی است که با تفکر یکجانشینی هم در نظریه مانند معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی در فلسفه و هم در عمل مانند سازمان‌های بروکراتیک متفاوت است. عشایر با ماشین جنگی خود در مقابل ماشین بروکراتیک دولت مقاومت می‌کنند (بست و داگلاس، ۱۹۹۱، ص ۱۰۲).

فضای هموار فضای گسترده است که دلوز آن را ایلیاتی (نمادی) نامیده است. در مقابل فضای یکجانشینی فضای درختی، بسته و ساکن یا فضای دولت مرزدار می‌باشد. فضای کوچ‌نشینی یا هموار بدون آغاز و پایان است هر فردی می‌تواند در هر نقطه یا بسوی هر فرد دیگری حرکت کند (ماسیمی، ۱۹۹۲، ص ۶).

یکجانشینی درختی	کوچ‌نشینی ریزومی
لایه‌ای حصار کشیده	فاقد محدودیت
ساکن و متوقف	در حال سیورورت
مسیر از قبل تنظیم شده	مسیر نامتعیین
فضای لایه‌ای	فضای هموار
قلمرو خواه	قلمرو زدا
سامان‌مند بودن اندیشه	بی‌سامانی اندیشه

گام پنجم: کشف ارتباط متن، معنا، و کردارهای اجتماعی در طرد و برجسته‌سازی و غیریت‌سازی گفتمان.

تحلیل گفتمانی در واقع تحلیل منازعات معنایی میان گفتمان‌های متنازع است. این منازعات معنایی در صورت‌های مختلفی در اجتماع نمود پیدا می‌کنند به گونه‌ای که همه کردارهای اجتماعی افراد (کردارهای گفتمانی زبانی و غیر زبانی) را در برمی‌گیرند. رفتارهای گفتمانی زبانی و غیر زبانی نشان می‌دهد که آنها دارای یک خصلت مهم مشترک هستند؛ هر دو در تلاش برای به حاشیه بردن دیگری و برجسته‌سازی گفتمان خودی هستند (منوچهری، ۲۰۱۱، ص ۱۳۳).

کشف ارتباط معنا با متن در گام پنجم اتفاق می‌افتد. در این مرحله به ترسیم مدل مفهومی از اندیشه ریزوماتیک خواهیم پرداخت که در تنازع با مفهوم تفکر درختی صورت بندی خواهد شد. دال مرکزی ریزوم با دالهای شناور نقشه نگاری، پیوند و اتصال، بسگانگی (کثرت گرایی)، گسست نادالتر و کوچ نشینی در راستای هژمون شدن، در فضای غیرت سازی با تفکر درختی قرار می‌گیرد که به عنوان دال مرکزی، دارای دال‌های شناوری همچون، بازنمایی (ترسیم)، همگن بودن، وحدت گرایی، دلالت‌گری و یکجا نشینی را داراست.

فضای غیریت

فضای غیریت

نتیجه‌گیری

این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه، در پی آن بود تا با نگاهی گفتمانی، مفهوم ریزوم را در اندیشه ژیل دلوز روشن سازد. به همین منظور دوگانه اندیشه درختی و ریزومی به‌عنوان دو گفتمان متنازع، مبنای تحلیل قرار گرفت. با استفاده از پنج مؤلفه‌ی تحلیلی لاکلائو و موفه، نشان داده شد که چگونه اندیشه ریزومی، با گسستن از ساختارهای تثبیت‌شده، امکان فهمی دیگرگونه از مفاهیم بنیادین در اندیشه دلوز را فراهم می‌کند.

پژوهش حاضر با اتخاذ روشی گفتمان‌محور، به بازخوانی بنیادین مفهوم ریزوم در منظومه فکری دلوز پرداخته و کوشیده است با بهره‌گیری از چارچوب نظری لاکلائو و موفه، به ایضاح ساختار درونی و منطق مفهومی آن دست یابد. نوآوری این پژوهش در آن است که به جای تمرکز بر کاربست‌های آموزشی یا واکنش‌های انتقادی بیرونی، ریزوم را در نسبت با گفتمان رقیب آن یعنی اندیشه درختی تحلیل کرده و از خلال مؤلفه‌های پنج‌گانه تحلیل گفتمان، تمایزهای معنایی و کارکردی این دو صورت‌بندی معرفتی را برجسته ساخته است. چنین رویکردی، امکان فهمی عمیق‌تر از چگونگی تولید معنا، سیالیت گفتمانی و بازاندیشی در مفاهیم بنیادین را در بستر فلسفه دلوز فراهم می‌آورد و بدین‌سان، سهمی متمایز در ادبیات نظری پیرامون ریزوم ایفا می‌کند.

مشارکت نویسندگان

این مقاله تحت هدایت استاد راهنمای بنده دکتر کشتی آرای و زیر نظر مشاور دکتر رسول برجیسیان توسط اینجانب حبیب اله افتخاری تنظیم و نگارش یافته است.

تشکر و قدردانی

بر خود لازم می‌دانم از راهنمایی‌ها و مشاوره اساتید بزرگوارم که اینجانب را موفق به استخراج مقاله از رساله دکتری‌ام کردند، کمال تشکر و امتنان را داشته باشم.

تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافی توسط نویسندگان اعلان نشده است.

منابع و مآخذ

- Ahmad Araei N. Faraj Elahi M, Abdullah Yar. Ali (2017) Explaining the implications of Gilles Deleuze's rhizomatic thought with a view to its application in improving creativity in the Iranian educational system: Innovation and Creativity in the Humanities. No. (8(2), pp. 110-83. Persian
- Bagherinejad Z. Explanation and Criticism of the Rhizomatic Approach to Knowledge and Its Challenges for Religious Education MA Thesis: Tarbiat Modares University. Tehran. 2009. Persian
- Bashir, Hassan. *Discourse Analysis: A Window to Discover the Unsaid*. Fourth Edition. Tehran. Imam Sadeq University Press. 2006. Persian.
- Bayne, S. (2004), Smoothness and striation in digital learning spaces, *E-learning and Digital Media*, 1(2), 302-316.
- Best, S & Kellner, D. *Postmodern Theory. critical Interrogations*. New York: Guilford press, 1991
- Cronje, J. *Association for Educational Communications and Technology*, Cape Peninsula: University of Technology, 2018
- Deleuze, G, & Guattari, F. *What is philosophy?* : Columbia University Press, 1994
- ... Deleuze, G., & Guattari, F. *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*: Bloomsbury Publishing, 1987.
- Gregoriou, Z. (2004), Commenting the Rhizome: Towards a Minor Philosophy of Education, *Educational Philosophy and Theory* 36(4), 233-251.
- Gough, N. *Changing planes: towards a geophilosophy of transnational curriculum inquiry*, 2006.
- Hassanifar A. Parian F. (2014) Discourse Analysis as a Method. *Quarterly Journal of Contemporary Political Essays*, Year 3, Issue 11, Pages 49-67. Persian.
- Hejazi S. Bahrami V. (2019) Application of Laclau and Mouffe's Discourse Analysis Method in Political Science *Quarterly Journal of Methodology in Political Science* No. 99, pp. 1-18. Persian.
- Herzog, A. (2000). *Images of thought and acts of creation: Deleuze, Bergson, and the question of cinema*.
- Honan, E., & Sellers, M. *So how does it work?—Rhizomatic methodologies*, Australian Association for Research in Education: Adelaide, 2006.
- Imanzadeh A (2008). Study of the foundations and educational implications of Gilles Deleuze's epistemological perspective and its critique based on Sadraei's epistemology. Doctoral thesis: Tarbiat Modares University. Persian.

- Jabri, M .(2010) , Deleuze meets Bakhtin: "Promoting multiplicity of organizational identities" ,Second International Symposium on Process Organization Studies, Rhodes, Greece, 11-13 June.
- Malins , P. (2004), Deleuze, Guattari and an Ethico-Aesthetics of Drug Use , Janus Head. 7(1), 84-104.
- Manouchehri. A. *Approach and Method in Political Science*. Third Edition. Tehran: Publications.2011.Persian.
- Massumi , B . *A user's guide to capitalism and schizophrenia. Deviations form Deleuze and Guattari* , cambridge: Massachusetts Institute of Techonology ,1992.
- Moghaddam. . (2011) Laclau and Mouffe's theory of discourse analysis and its critique: Journal of Cultural and Social Knowledge, Year 2, Issue 2, pp. 91-124.Persian.
- Patton Paul . *Deleuze and the Political*. translated by Mahmoud.Rafe. first edition. Tehran. Gam Nou,2004.Persian.
- Raminnia M. (2015) Rhizomatic and tree approach: two different ways of creating and reading a literary work. Adab Pajouhi Journal. No. 32, pp. 31-62.Persian
- Tari, N ,Saeed Mahmoudnia, A.Poststructuralist study of the nature of the relationship between teacher and learner in the e-learning process with emphasis on Deleuze's ideas. PhD thesis.Kharazmi University.Tehran.2019.Persian
- Sajjadi M. (2018). Philosophy of Technological Education or Technological Philosophy of Education Criticism of Policy-Making Discourse in the Educational System. Iran Quarterly Journal of Fundamentals of Education. No. 8, pp. 25-5.Persian
- ....Sajjadi M. Imanzadeh A. (2009) Investigating and Explaining the Rhizomatic Space and Its Implications in the Curriculum .Journal of Curriculum Studies. Volume 3, No. 12, pp. 48-7.Persian
- ....Sajadi M. Bagherinejad Z. (2011) Rhizomatic approach to knowledge and critique of its challenges for Islamic education: Journal of Islamic Education, No. 6(13), 124-144.Persian.
- Semetsky, I & Lovat ,T. (2011), Bringing Deleuze's Philosophy into Discourse on Values Education and Quality Teaching: An Australian model , Policy Futures in Education, 9(4), 485-493.
- ....Semetsky, I.*Nomadic Education: Variations on a Theme by Deleuze and Guattari*. Rotterdam: Sense Publishers ,2008
- ....Semetsky, I . *Deleuze, education and becoming*: Brill Sense ,2006

....Semetsky, I. (2003). The problematics of human subjectivity: Gilles Deleuze and the Deweyan legacy , Studies in Philosophy and Education, 22(2), 211-225.

Soltani . A (2014) The Power of Discourse and Language and the Mechanisms of Power Flow in the Islamic Republic of Iran: Tehran. Ney Publishing House. Fifth Edition.2014.Persian

....Soltani. A.(2004) Discourse Analysis as Theory and Method, Journal of Political Science.Persian.

-Wallin, J, *A Deleuzian Approach to Curriculum, Essays on a Pedagogical Life*, New York: Palgrave Macmillan ,2010

یادداشت‌ها

- ¹ Post-structuralism
- ² Deleuze Gilles
- ³ Rhizome
- ⁴ Gough
- ⁵ Discourse analysis
- ⁶ Laclau and Mouffe
- ⁷ Nodal Point
- ⁸ Cronje
- ⁹ Wallin
- ¹⁰ Semetsky
- ¹¹ Tree thought
- ¹² Rhizome thought
- ¹³ Articulation
- ¹⁴ Signifiers
- ¹⁵ Floating signifiers
- ¹⁶ Blockage
- ¹⁷ Times
- ¹⁸ Deleuze and Guattari
- ¹⁹ thousand plateaus
- ²⁰ Being
- ²¹ Becoming
- ²² Representation
- ²³ Malins
- ²⁴ Antagonism
- ²⁵ Otherness
- ²⁶ Semantic conflict
- ²⁷ Hierarchy of thinking
- ²⁸ Folding
- ²⁹ Linear and nonlinear thinking
- ³⁰ Honan& Sellers
- ³¹ Homogeneous

- 32 Heterogeneous
- 33 Bayne
- 34 Mapping
- 35 Tracing
- 36 Herzog
- 37 Connection
- 38 Multiplicity
- 39 Jabri
- 40 Molar
- 41 Molecular
- 42 The concept of signify
- 43 Sedentarism
- 44 Nomadism
- 45 Best and Douglas
- 46 Massumi

معرفی نویسندگان

حبیب اله افتخاری رنانی کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی از دانشگاه اصفهان در سال ۱۳۸۷ و دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، واحد خوراسگان، مدرس دانشگاه فرهنگیان شهید باهنر اصفهان و دانشگاه‌های آزاد، پیام نور و غیر انتفاعی به مدت ۷ سال.

Eftekhari Renani, H. Isfahan Branch (Khorasgan), Esfahan, Iran
habibollah.eftekhari@iau.ir

نرگس کشتی آرای دانشیار مطالعات برنامه درسی دانشگاه آزاد اسلامی است. سردبیر فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی و عضو هیأت تحریریه مجلات پژوهش در برنامه ریزی درسی، مطالعات برنامه درسی در تربیت و بالندگی معلم می‌باشد. عضو هیات مدیره و نایب رئیس انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، عضو کمیته علمی همایش‌های مختلف دانشگاه‌های کشور، عضو کمیسیون تخصصی تعیین اعتبار مجلات علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی، عضو کمیته

بازنگری برنامه‌های درسی علوم تربیتی و استاد راهنمای بیش از ۸۰ رساله دکتری و بیش از ۱۰۰ پایان‌نامه ارشد برنامه درسی و استاد مشاور بیش از ۱۰ رساله دکتری معماری است. او بیش از ۱۸۰ مقاله علمی پژوهشی در ژورنال‌های داخلی و خارج دارد دارای ۱۲ ایندکس در گوگل اسکولار و ۴ ایندکس در اسکوپوس می‌باشد. او در سمت مدیر گروه علوم تربیتی در دوره کارشناسی و ارشد و دکتری برنامه درسی و معاونت آموزشی دانشکده ایفای نقش کرده است.

Kashtiaray,N, Associate Professor of Curriculum Studies, Isfahan Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran
keshtiarayn@gmail.com

رسول برجیسیان استادیار فلسفه در دانشگاه فرهنگیان، پژوهشگر حوزه فلسفه تحلیلی، فلسفه دین و تعلیم و تربیت است. وی دارای دکتری فلسفه با رساله‌ای درباره «تأثیر ویتگنشتاین بر الهیات مسیحی» بوده و بیش از دو دهه در دانشگاه‌های مختلف به تدریس فلسفه اسلامی، فلسفه غرب، منطق و اندیشه اسلامی پرداخته است. آثار او شامل تألیف و اصلاح کتاب‌های درسی فلسفه و منطق در دوره متوسطه و کتاب‌های تخصصی چون «فلسفه سیاسی در حکمت ملاصدرا»، «ویتگنشتاین و زبان دینی» و «ملاصدرا و مطالعات تطبیقی» است. مقالات منتشرشده وی گستره‌ای از فلسفه دین تا فلسفه سیاسی را دربرمی‌گیرد؛ از جمله: «تحلیل و بررسی تطبیقی خیر از دیدگاه آیت‌الله مصباح یزدی و جرج ادوارد مور»، «تحلیل و بررسی تطبیقی خیر عمومی از دیدگاه آیت‌الله مصباح یزدی و استوارت میل»، «تهدیدات هویت نظام انقلابی از منظر امام خامنه‌ای»، «تبیین ابعاد و مؤلفه‌های هویت در نظام انقلابی»، «ظهور احزاب کارتلی در لیبرال دموکراسی»، «فهم ساختاری نفوذ فرهنگی نظام سلطه»، «حکومت و فرهنگ رفتاری در فلسفه سیاسی ملاصدرا»، «تأثیر ویتگنشتاین بر الهیات» و «تأثیر ویتگنشتاین متأخر بر الهیات با تکیه بر مفهوم فضای منطقی». این مجموعه نشان‌دهنده رویکرد تطبیقی و میان‌رشته‌ای او در فلسفه و دین‌پژوهی است.

Rasoul, B. Assistant Professor, Department of Theology, Farhangian University, Tehran, Iran
rslberjesian@cfu.ac.ir

How to cite this paper:

Habibullah Eftekhari Ranani & Narges Keshtiaray & Rasoul Bergesian (2025), Discourse analysis of rhizomatic thinking in Deleuze's philosophy with the approach of Laclau and Moffa. *Journal of Ontological Researches*, 14 (28), 329-355. Persian.

DOI: [10.22061/orj.2025.12346.902](https://doi.org/10.22061/orj.2025.12346.902)

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.